

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXIII (2015),
Книжка / Issue 2

УБИЙСТВОТО НА БЪЛГАРСКИЯ ЦАР ГАВРИЛ-РОМАН РАДОМИР (1014 – 1015)

Георги Н. Николов

THE MURDER OF BULGARIAN TSAR GAVRIL-ROMAN RADOMIR (1014 – 1015)

Georgi N. Nikolov

Abstract: Since the beginning of Krum's dynasty established on the Bulgarian throne in 796, the murder of Tsar Gavril Radomir-Roman (†August 1015) was the first case in the history of the early medieval Bulgarian state when its ruler was violently overthrown and murdered by their relatives and the second case of a coup after the overthrow of Vladimir-Rasate (889 – 893) from the throne in 893. The article used Old Bulgarian (Synodikon of the Bulgarian Church, Beadrolls of the Bulgarian Tsars, Old Bulgarian apocryphal and apocalyptic writings, Old Bulgarian translation of Zonara's Chronicle), Byzantine (Ioannes Scylitzes, Ioannes Zonaras, Ioannes Staurakios), Latin (Gesta regum Sclavorum/ Chronicle of Duklja, Lupus Protospatharius) and Arab (Yaḥyā al-Anṭākī, al-Makin) sources about the events in the Bulgarian Tsardom during 1014 – 1015.

Key words: Bulgarian Tsardom, Byzantium, Tsar Gavril Radomir-Roman, Old Bulgarian apocryphal and apocalyptic writings.

*След Самоила на престола се качил
неговият син Радомир, но
царувал една година и бил убит на лов
по подстрекателство на гръцкия цар
Никифор. Той тайно изпратил одного и
го убил на лов.*

Паисий Хилендарски. История славянобългарска, 1762 г.

Управлението на българския цар Гаврил-Роман Радомир било твърде кратко – само десет месеца и няколко седмици: от 15 октомври 1014 до август 1015 г. За него се знае, че е бил син на цар Самуил (997 – 1014) от брака му с Агата, дъщерята на Йоан Хризиллий, протевона на Драч¹. Според някои пресмятания той е бил роден около средата на 70-те години на X в. [Златарски, В. Н. 1927, с. 743, бел. 3]. Това означава, че при възкачването си на българския престол Гаврил-Роман Радомир бил приблизително на 40-годишна възраст.

Девет дни подир смъртта на цар Самуил, съобразно църковните деветини на траур, на 15 октомври в Битоля за нов български цар бил коронясан неговият първороден син Гаврил-Роман Радомир². Неговото кратко управление било белязано от тежките последици за българите във военния сблъсък при крепостта Ключ (29 юли 1014 г.). Тогава българите удържали натиска на ромеите и не допуснали превземането на Струмица и навлизането на византийската армия във вътрешността на Българското

¹ Scylitzes, *Synopsis historiarum*..., р. 349. 50 – 51. Подробно за живота и управлението на Гаврил-Роман Радомир вж. Николов, Г. Н. 2015, с. 35 – 62.

² Scylitzes, *Synopsis historiarum*..., р. 349. 46 – 53. За неговото възцаряване вж. и Илинкина, В. 1993, с. 170 – 187. Предложената интерпретация подлежи на сериозна научна проверка.

царство. Византийският василевс Василий II (976 – 1025) обаче заловил в плен почти цялата българска армия, която по негова заповед била жестоко наказана – около 15 хиляди души били ослепени, като на всеки сто бил оставен по един едноок, за да води останалите.

Така още в началото на своето управление Гаврил-Роман Радомир се оказал цар без войска. Неговите единствени боеготовни сили били гарнизоните в българските крепости из Македония. Усетил слабостта на българите след кончината на Самуил, Василий II още през октомври 1014 г. предприел масирана военна кампания срещу България. Цар Гаврил-Роман Радомир подобно на баща си избягвал прекия сблъсък със силната армия на ромеите. За да спечели време, докато събере и организира нова войска, българският цар привидно обещал на императора „подчинение и покорство“. Василий II не се поддад на лъжливото обещание. Той последователно превземал българските твърдини, сетните центрове на българска съпротива и по този начин още повече омаломощавал Българското царство. През есента на 1014 г. изгорил дворците на Гаврил-Роман Радомир в Битоля, а след това една след друга завладял крепостите Прилеп, Стипион, Острово и Воден. През пролетта на 1015 г. след тежка обсада ромеите превзели и Мъглен, а плененият български гарнизон бил изселен в Армения и включен в състава на византийската армия, която воювала за подчинение на Арменияското царство³.

Съдбата на цар Гаврил-Роман Радомир била предопределена от проклятието на братовата вражда. На 14 юни 987 г. по подозрение, че клони към ромеите и при опит да похити върховната власт в Българското царство, комитопулът Аарон и неговото семейство били безпощадно избити по заповед на малкия му брат Самуил в болярската резиденция Разметаница (при дн. с. Грамаде, Кюстендилско). Гаврил-Роман Радомир се застъпил за живота на своя братовчед, Аароновия син Иван-Владислав. Последният бил пощаден от Самуил [*Scylitzes, Synopsis historiarum...*, p. 329. 86 – 91]. Приживе на цар Самуил Иван-Владислав не посмял да потърси възмездие за бащината си кръв. След смъртта му обаче Иван-Владислав попаднал в мрежите на византийската дипломатия, умело направлявана от Василий II. Византийският император бил добре осведомен за съперничеството между Аарон и Самуил и техните потомци. Останалото в миналото братоубийство било извадено от праха на забравата и разпалило старата вражда. Премахването на цар Гаврил-Роман Радомир улеснявало плановете на василевса. Затова Василий II изпратил пратеници до Иван-Владислав. Според сведения в Дуклянската летопис те предали следното послание на императора до българина: „Защо не отмъстиш за кръвта на твоя баща? Приеми от мен злато и сребро, колкото искаш, склучи мир с нас и вземи царството на Самуила, който погуби твоя баща и свой брат. И ако си по-силен, убий неговия син Радомир, който сега стои на престола.“ (Quare non vindicas sanguinem patris tui? Accipe aurum et argentum a me, quantum tibi visum fuerit, estoque nobiscum pacificus et accipe regnum Samuelis, qui patrem tuum et fratrem suum interfecit. Et si praevalens, occide filium eius Radomirum qui nunc tenet regnum.) [*Gesta regnum Sclavorum...*, p. 130. 18 – 25].

Раздорът сред българите отново бил разпален. Убийството на цар Гаврил-Роман Радомир било първата стъпка от прилаганата политика на император Василий II за последователно и систематично избиване на членовете на управляващата българска фамилия и прекъсване на царската власт в България.

Подлъган от обещанието на императора, Иван-Владислав наивно мислел, че ще постигне споразумение с Византия. Той се надявал след разправата над Самуиловия род да се укрепи на българския престол и еднолично да управлява царството на българите.

Изворите дават малко подробности за самото убийство на Гаврил-Роман Радомир. „Като чул това [съвета на императора], [Иван-] Владислав се съгласил и един ден, когато Радомир отивал на лов, сам той, както яздел до него, го ударил и го убил. Така загинал Радомир и на негово място се възцарил Владислав, който го убил.“ (Quo audito Vladislavus concessit et quadam die, dum Radomirus iret venatum, ipse cum eo equitans percussit eum atque interfecit. Et sic mortuus est Radomirus et regnavit in loco eius Vladislavus, qui occidit illum.)⁴.

Йоан Скилица споменава и мястото на убийството – крепостта Петриск (Πετρῖσκῶν) – т.е. Петърско (дн. Лимни Петрон, Гърция) [*Scylitzes, Synopsis historiarum...*, p. 353. 42]. Неговата дата може да се изчисли приблизително пак от текста на „Исторически свод“ на Йоан Скилица. В него се

³ *Scylitzes, Synopsis historiarum...*, p. 351. 94–352. 37; *Повествование вардапета А. Ластивертци...*, с. 57. За превземането на българските крепости вж. *Николов, Г. Н.* 2005, с. 173 – 174, 181, 184 – 187.

⁴ *Gesta regnum Sclavorum...*, p. 130. 25 – 132. За събитията от 1014–1015 г. вж. и статията на *Павлов, П.* 1999, с. 16–24.

пояснява, че Иван-Владислав „управлявал българите две години и пет месеца (ἄρξας Βουλγάρων ἐπ’ ἐνιαυτοῦς δύο μῆνας πέντε)” [Scylitzes, *Synopsis historiarum...*, p. 357. 60 – 61]. От смъртта му, през февруари 1018 г., пълни две години и пет месеца се събират във времето от септември 1015 до януари 1018 г. включително⁵. Следователно убийството на цар Гаврил-Роман Радомир е станало в средата или втората половина месец август 1015 г.

От сведенията на Йоан Скилица се вижда, че през 1014 – 1015 г. важна роля в българо-византийските преговори играел един еднорък ромей. Този сакат човек бил пратеник, комуто и двете страни имали доверие. Докато Василий II се намирал в Солун при него през август 1015 г. пристигнал едноръкият ромей заедно с един служител на Аароновия син Иван-Владислав. Той носел писмо, с което Иван-Владислав съобщавал, че е убил цар Гаврил-Роман Радомир и че е взел цялата власт в свои ръце. Той обещавал да изяви на императора подобаващата му покорност и подчинение. Като прочел писмото и като потвърдил решението си с хрисовул, императорът проводил пратеници при Иван-Владислав. Няколко дни по-късно ромеят с отрязаната ръка отново се върнал с писмо от Иван-Владислав и от българските първенци, които заявявали, че са готови да станат поданици и роби на императора⁶.

За убийството на цар Гаврил-Роман Радомир и готовността на Иван-Владислав да се подчини на императора съобщава накратко и византийският историк Йоан Зонара (средата на XII в.)⁷. Бързината, с която Иван-Владислав известявал на императора за стореното, косвено потвърждава написаното в Дуклянската летопис, а именно, че в основата на цареубийството в България стоял самият Василий II.

Не са известни детайли от тези твърде интензивни преговори между българския цар и византийския император. От последвалите действия в българо-византийската война могат да се направят някои изводи. Освен злато и сребро, царска власт и мир с Византия Василий II обещавал на новия цар Иван-Владислав (1015 – 1018) и връщането под българска власт на някои крепости. Сред тях била и трудно превземаемата твърдина Драч, която впоследствие цар Иван-Владислав се опитал да завладее (*imperator Vladislavus congregato exercitu venit possidere terram beati Vladimiri et civitatem Dyrrachium, ut promissum ei fuerat ab imperatore Basilio, propter homicidia quae perpetraverat.*) [Gesta regnum Sclavorum..., p. 136. 25 – 138. 3]. В замяна на това ромейският василевс искал живота не само на Гаврил-Роман Радомир, но и на неговите родственици и привърженици, които биха могли да овладеят царския престол в България. Така цар Иван-Владислав попаднал в клопката на Василий II.

Съгласно постигнатата договореност след убийството на Гаврил-Роман Радомир била убита и неговата съпруга, красивата ларисчанка Ирина, а техният първороден син бил ослепен [Scylitzes, *Synopsis historiarum...*, p. 359. 23 – 25]. Няколко месеца по-късно, на 22 май 1016 г., жертва на Иван-Владислав станал и Самуиловият зет Иван Владимир [Scylitzes, *Synopsis historiarum...*, p. 355. 64–354. 70, p. 359. 25 – 26; Gesta regnum Sclavorum..., p. 132. 3 – 136. 4]. Доволни от тези убийства били и Василий II, който парирал повторно въздигане на власт на потомци от Самуиловия род, и цар Иван-Владислав, защото бил обладан от отмъстителната вендета спрямо своите роднини. Губела единствено България.

Йоан Скилица и Йоан Зонара обръщат внимание на още един факт – част от българската аристокрация (τῶν ἀρχόντων Βουλγαρίας [Scylitzes, *Synopsis historiarum...*, p. 353. 48 – 49]; πολλοὶ τῶν ἐπισήμων παρὰ Βουλγάρους [Zonaras, *Epitomae historiarum libri XIII – XVIII...*, p. 565. 14 – 15]; друзи кнези български [Jacobs, A. 1970, p. 267] преминала на страната на Василий II. Византийският император започнал богата жътва в посятата с раздори политическа нива на Българското царство. Аристокрацията, която играела значима роля в живота на Българското царство в края на X и първите десетилетия на XI в., не само се разделила на две враждуващи групировки, но и изпълнила своята борба с трупове. Топархът на вътрешните крепости (ичиргу боила) Богдан, който се приобщиц към провизантийската група, убил своя тъст Матеица, а кавхан Теодор открито се присъединил към Василий II⁸.

⁵ Според Златарски, В. Н. 1927, с. 754, управлението на Гаврил-Радомир завършило в средата на август 1015 г. През този месец датира неговата смърт и Гюзелев, В. 2015, с. 33.

⁶ Scylitzes, *Synopsis historiarum...*, p. 353. 39 – 49. П. Павлов [1999, с. 23] изразява мнението, че „Иван Владислав свикал някакво съвещание (аристократичен събор?), където били обмислени всички тези въпроси“.

⁷ Zonaras, *Epitomae historiarum libri XIII–XVIII...*, p. 564. 8 – 565. 3. Сведението се повтаря и в старобългарския превод на творбата на Йоан Зонара [вж. Jacobs, A. 1970, p. 266 – 267].

⁸ Scylitzes, *Synopsis historiarum...*, p. 353. 49 – 50, p. 357. 79 – 358. 81. Вж. и Павлов, П. 2014, с. 187, който разглежда настъпилата междуособица в България като борба между Самуиловци и Аароновци.

Вероятно имало и други жертви на двубоя между бранителите на Българското царство и неговите отстъпници. Смъртта на цар Самуил отприщила силите на разделението.

Василий II продължил да изпълнява плана си за унищожение на Българското царство. Цар Иван-Владислав бил в неведение за неговия изненадващ ход. По време на преговорите за убийството на цар Гаврил-Роман Радомир Василий II своевременно организирил и заговор срещу неговия убиец – Иван-Владислав. Като на шахматно поле византийският император печелел позиции, които трябвало, колкото изненадващо, толкова и неспасяемо да сломят съпротивата на врага. На своя страна Василий II привлякъл кавхан Теодор, брат на пленения в Мъглен кавхан Дометиан. Кавханът очевидно нямал право да се възцари на престола в България. Затова и Василий II не търсел неговата смърт. Вместо това той го примамил при себе си и го убедил да убие току-що възкачилият се на българския престол цар Иван-Владислав. Вероятно кавхан Теодор бил привлечен с обещанието да получи обратно своята резиденция Стипион, която наскоро ромеите завладели. Епископът на Девол Михаил осведомява за подробностите от този план: „Той [кавхан Теодор] бил обещал на императора да убие [Иван-] Владислав и отишъл в България заедно с Ивановия служител, който бил подкупен с подаръци и щял да извърши убийството, но бил убит от него в Ступион, където живеел. Това място по-рано е наричано Девол. Там именно било извършено убийството на Теодор“⁹. Едва сега Иван-Владислав разбрал истинските намерения на византийския император, който нахлул с армията си и опустошил крепостите Острово, Соск, както и полето около Битоля, а всички заловени българи били ослепени¹⁰. Епохалната война между Българското царство и Византийската империя навлязла в последния си етап.

Българската историко-апокалиптична литература през XI в. също е отразила управлението на последните трима владетели на Българското царство от края на X и началото на XI в. Във „Видение на пророк Даниил за царете и за последните дни, и за края на света“ архангел Гавриил тълкува на пророк Даниил кои са десетте рога (т.е. царе), които ще се въздигнат от Римското царство в последните дни. Вероятно за Българското царство се отнася следния текст: „Този цар [Самуил] в немощ зло ще предаде душата си. Тогава друг скипър ще се въздигне от неговото семе – синът му Гавриил – най-кратковременен от всички“ [Тъпкова-Займова, В., Милтенова, А. 1996, с. 118]. Без да споменава за убийството на царя, старобългарският автор се е задоволил да отбележи неговото кратко управление.

Две новооткрити интерполации в сборник № 17 (XVIII в.) от ръкописната сбирка на Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ (Cod. D. Slavo 17), поместени във „Видение Даниилово“ (Видѣнїе данила прѣка ѿ послѣднихъ днѣхъ и ѿ коньчинѣ и ѿ царехъ), показва в малко по-различна светлина представата на старобългарския книжовник за гибелта на Българското царство. Между другото там се казва: „Вторият рог ще се въздигне – цар от рода на готите и царството му е крепко и силно. През неговите дни ще се появи силен народ и ще се пребори с него. И ще побегне този народ от лицето му. И отново ще се върне този народ, борейки се прочее, и ще отслабне. Този цар в немощ зло ще предаде душата си. Тогава друг рог ще се въздигне от неговото семе – синът му Гавриил – най-кратковременен от всички. Друг рог ще се въздигне, ангелско име, Владислав, има неговия престол“¹¹. Според нова интерпретация на текста във Видението се има предвид победата на българите над император Никифор I Геник (802 – 811), неговата смърт, кратковременното царуване на сина му Ставракий (28 юли – 1 октомври 811) и последвалото управление на Михаил I Рангаве (811 – 813). Старобългарският книжовник от първите десетилетия на XI в. очевидно не е познавал византийската история от началото на IX в. с нейния подтекст във Видението и е направил няколко промени. Той е заменил втория рог, император Никифор I Геник, с цар Самуил без да споменава името му; третия рог най-кратковременен, синът на Никифор, Ставракий, е заместен със Самуиловия син, Гаврил-Роман Радомир; вместо Михаил I Рангаве (четвъртия рог) е поставен цар Иван-Владислав (sic! – с ангелско име) [Николов А. 1997, с. 100]. Предполага се, че интерполациите датират от първите десетилетия на XI в., когато споменът за смъртта на българските царе и покоряването на Българското царство от Василий II Българоубиец бил още жив [Николов А. 1997, с. 100].

⁹ Scylitzes, *Synopsis historiarum...*, p. 353. 50 – 56. За Стипион/ Ступион (при дн. с. Дреново, Република Македония) вж. Николов, Г. Н. 2005, с. 184 – 185 и посочената там по-стара литература.

¹⁰ Scylitzes, *Synopsis historiarum...*, p. 353. 58 – 61. Този факт потвърждава и предходното ослепяване на хиляди българи от Василий II през лятото на 1014 г.

¹¹ Cod. D. Slavo 17, л. 16а – 16б. На интерполациите първа обърна внимание Милтенова, А. 1989, с. 72. Впоследствие се появиха и публикациите на Николов, А. 1997, с. 99–100 и Тъпкова-Займова, В., Милтенова, А. 1996, с. 113, 118.

Убийството на цар Гаврил-Роман Радомир е отбелязано и в други византийски, западни и източни извори. Хронистът от град Бари (Италия) Лупус Протоспатарий в своята хроника от XI в. отбелязва следното: „1015 година. Индикт 13. Тази година през месец февруари се появила звезда-комета. И умрял цар Самуил, и се възцарил неговият син. 1016 година. Индикт 14. През тази година самият син на споменатия Самуил бил убит от своя братовчед, Ароновия син, който сам станал цар (Nos anno occisus est ipse filius praefati Samuelis a suo consobrino, filio Aronis, et regnavit ipse). А град Салерно бил обсаден по море и суша от арабите“¹².

Египетският автор Абул Фарадж Ибн Саид Ибн Яхя ал-Антаки или Яхя Антиохийски († 1066), както е по-познат, понеже се преселил и творил във византийска Антиохия (дн. Антакия, Турция), в своята Хроника на Фатимидски Египет и на Византийската империя за периода 937 – 1033 дава сходна на останалите извори информация: „През 407 г. от Хиджра [10 юни 1016 – 29 май 1017 г.] един от вождовете на българите на име Аарон нападнал царя им Комитопула (al-Q m t w r u ā s), роба Самуил, убил го и завладял държавата на българите. Аарон бил един от тези, на чиито предшественици принадлежало преимущество да царуват над тях. Той проводил [пратеници] при цар Василий и му писал, като му обещавал покорство, дружба и подчинение, че ще управлява държавата, която той завладял съобразно желението му [на императора] и няма да предприема никакви действия против волята му. Той царувал една година и бил убит на свой ред от ръката на един от подчинените си“¹³. Прави впечатление, че арабският автор приписва смъртта на Самуил (всъщност Гаврил-Роман Радомир) на Аарон (т.е. Иван-Владислав), като обръква едногодишното управление на първия с това на Иван-Владислав. Що се отнася до твърдението за „преимущество“ на царуване, изглежда, се има предвид факта, че Аарон (бащата на Иван-Владислав) е бил по-възрастния от двамата комитопули¹⁴. Вероятно до Яхя ал-Антаки е достигнал и слухът за готвеното убийство на цар Иван-Владислав от кавхан Теодор.

Сведението на Яхя ал-Антаки се повтаря почти дословно от други арабски автори. Египетският автор, копт по произход, Джирджис ал-Макин ибн ал-Амид (1205 – 1273), автор на световната хроника „Благословен сборник“¹⁵ пише, че „в 407 г. от Хиджра един от най-знатните българи нападнал ал-К-м-ту-р-ш (варианти: ал-К-ту-м-р-с; el-Catumerus/Catumerus), роб Самуилов, който царувал над българите, убил го и завладял българската държава. Той написал писмо на император Василий, че ще мине на негова страна и ще му се покори. Той останал в такова положение една година, [но] го убил един от неговите служители“¹⁶. Сведението на ал-Макин е използвано по-късно от египетския историк и географ Ахмад ибн Али ал-Макризи (1364 – 1442) в неговото съчинение „Книга за поучения и назидание в разказа за квартали и паметници“ [Кръстев, К. 2015, с. 104]. Компилация от ал-Макин и от други автори се съдържа и в анонимен османски ръкопис от XVI – XVII в. [Кръстев, К. 2015, с. 104].

Византийската агиография от последната четвърт на XIII в. е приписала убийството на българския цар Гаврил-Роман Радомир на св. Димитър. Изглежда изострените българо-византийски отношения от средата на 70-те години на XIII в. (по-специално по въпроса за Лионската уния) са подтикнали хартофилакса на солунската църква „Св. Димитър“, Йоан Ставракий да напише произведението си „Слово за чудесата на св. Димитър“, в което между другите чудеса са поместени подробните разкази за това как светецът с копието си поразява смъртоносно двама български царе – цар Гаврил-Роман Радомир и цар Калоян (1197 – 1207). И ако за смъртта на цар Калоян, причинена от небесния закрилник

¹² Lupus Protospatharius..., p. 57. 7 – 10. Текстът е съобразен и с по-новото издание на този извор [Churchill, W. J. 1979, p. 134. 110–111], което се разпространява само в електронен вид (<http://www.billchurchill.com/Dissertation/ChurchillDissertation.html>). В някои от летописните бележки е използвано т.нар. Пизанско летоброене, което е било възприето и в Салерно. То започва с Въплъщение Христово – на 25 март в годината преди Рождество и изпреварва с 1 година общоприетото днес християнско летоброене. Затова в Хрониката от Бари няма хронологична грешка. Известно е, че през 1014 г. наистина се появила комета, която се доближила най-близо до земята през февруари с.г. – Този въпрос бе обстойно изяснен в работата на Сл. Бърлиева [Бърлиева, С. 2015, с. 597 – 606], по-специално с. 602 – 603.

¹³ Yaḥyā al-Anṭākī, *Cronache dell'Egitto Fāṭimide...*, 13: 45, p. 283 – 284. Вж. и българския превод у Тъпкова-Займова, В. 2014, с. 160. Подробно за сведенията на арабските извори вж. Кръстев, К. 2015, с. 101 – 106.

¹⁴ Вж. и обясненията за грешките на Яхя у Златарски, В. Н. 1927, с. 749 – 750.

¹⁵ Яхя Антиохийски, Василий Болгаробойца..., с. 362 – 363. Вж. българския превод у Тъпкова-Займова, В., с. 167.

¹⁶ Яхя Антиохийски, Василий Болгаробойца..., с. 362 – 363. Вж. българския превод у Кръстев, К. 2015, с. 103 – 104.

на Солун, има сведения и в други извори, то за гибелта на Гаврил-Роман Радомир това е единственото, и то агиографско описание. Като пазител на архива в храма „Св. Димитър“ Йоан Ставракий е могъл да се запознае с най-различни произведения за историята на Солун. Може да се предположи, че той е имал информация за действията на българите срещу града по времето на цар Самуил. Освен това авторът, изглежда, е знаел поне малко и български език. И доколкото смъртта на Самуил е била следствие от ослепяването на неговата войска, Йоан Ставракий е решил да прехвърли гнева на великомъченика срещу Самуиловия син – Гаврил-Роман Радомир.

Самото „Слово за чудесата на св. Димитър“ и личността на неговия автор са били предмет на различни публикации, преводи и научни изследвания¹⁷. Известно е, че българският книжовник от XV в. Владислав Граматик е превел Словото от гръцки на български език и го е поместил в своя сборник от 1479 г., който съдържа 111 различни произведения [Златарски, В. Н. 1927, с. 850 – 853; Тъпкова-Заимова, В., Бойчева, П. 1998, с. 56 – 59]. Във фактологията на Словото се потвърждава сведението на Йоан Скилица и на Дуклянската летопис, че Гаврил-Роман Радомир е убит по време на лов. Съществува и различие. Вместо Петриск, за място на убийството е посочено село Соск. Прочее, двете крепости се намирили в непосредствена близост¹⁸ и по тази причина объркването е обяснимо. Известно е, че през 1015 г. Соск била една от българските крепости, подложени на опустошение от Василий II. Три години по-късно, през 1018 г. императорът заповядал на своя пълководец Никифор Ксифий да разруши напълно крепостите Сервия (в Южна Македония, дн. в Гърция) и Соск (Σερβίους καὶ τῷ Σοσκῶ φρούριῳ), както и всички останали твърдини в тази област [Scylitzes, *Synopsis historiarum...*, р. 364. 67 – 68]. Действията на Василий II Българоубиец срещу споменатите крепости показват, че те и техните български гарнизони били сред последните гнезда, в които била отстоявана българската държавна независимост. И още нещо. Описваните събития се случили в българо-византийското гранично пространство. Твърде възможно е, насилваните жители на Соск, за които се споменава в Словото, да са били част от местното ромейско население, към което българският цар и неговите служители се отнасяли с необходимата суровост. В тази връзка следва да се търси причината, поради която Йоан Ставракий е посочил името на Соск.

Написаното за смъртта на цар Гаврил-Роман Радомир в Словото на Йоан Ставракий заслужава да бъде цитирано:

„В предишно време и не много отдавна владеел над българите онзи прочут Самуил, който и досега е в устата на българите. Той бил завладял покрай другите земи и цялата българска и ромейска земя на запад от града на солунчаните и здраво управлявал като военачалник. От неговото чресло му се родил син на име Радомир, който поел след него властта. Той бил, с една дума казано, жесток и бесен, с наклонности към убийства, по нрав разрушител, по душа най-свиреп – ужасно съвпадение на обстоятелствата, злокобно предзнаменование за близките, направо служител на ада. Накратко казано, малко отличаващ се от демоните, нечестив, крайно нечестив и всенечестив. Докато той управлявал много места и области, не може да се каже кой ден какво зло е направил с ограбванията си, бичуванията, със срамните изнасилвания на девиси, отвличане на чужди жени, наказания, убийства. Той носел боздуган, колкото голям можел да държи в ръцете си, и удрял безпощадно, и всеки час с един удар повалял ударения направо в гроба. За всички свои подчинени бил лош, и то много лош, по-лош от Ехет и Фаларис, а най-вече към обитателите на село Соск (то се наричало така според името на някой от най-старите жители). В това село той прекарвал повечето от времето си, защото от там извличал достатъчно удоволствие, а и друг вид лов из горите.

Прочее, като пребивавал на това място, този човекоподобен звяр разкъсвал и изяждал всички. И било плач и ридание, и въздишки сред тях, и гласът на кръвта, която той проливал ежедневно, викала

¹⁷ Издания: *Λόγος*, Σ., К. I. *Λυοβουνιώτις*. 1921, σελ. 189–216; *Ἱβηρίτης*, Ἴ. 1940, σελ. 324–376. Преводи: **ВИИНЈ** 3, 1966, с. 46–48 (превод на Б. Ферянчич); **ГИБИ** 10, 1980, с. 127–132 (превод на В. Тъпкова-Заимова). Изследвания: **Тъпкова-Заимова, В., Бойчева, П.** 1998, с. 53–62; **Dujčev, I.** 1977–1979, р. 239–247; **Dujčev, I.** 1982, р. 677–681; **Paroli, E.** 2001, р. 95–101.

¹⁸ Съществуват две възможности за локализация на Соск. Според първата то се намирало на десния бряг на р. Мъгленица (с. Съботско, дн. Ардея в Гърция). По-вероятно изглежда, крепостта Соск да е лежала на пътя от Лерин за Сервия, южно от езерото Петърско (при дн. с. Низискон – от 1961 г. Фрурион). Вж. **Златарски, В. Н.** 1927, с. 752, бел. 2 и **Николов, Г. Н.** 2005, с. 187 и бел. 349, където е посочена и по-старата литература по този въпрос.

към Мъченика. Те търсели отмъщение и бързо освобождение от този, който ги оскърбявал. А той, като ги чувал често да призовават името на Мъченика, му се надсмивал и го подигравал, и още повече удари им нанасял. „Да видя – казвал той – дали Димитър ще дойде да ви спаси от ръцете ми.“

И какво! Склонил милостивият и велик Димитър.

Отзовал се той на гласа на окованите и на стенанията на просящите заради паството си. Вдигнал се и тръгнал да спаси народа, като изрекъл дума по дума това Божие слово: „И други овце имам в кошарите си. И за тия трябва да се грижа“. Радомир извел [като гончии] на лов този смазан и измъчен народ и наредил на оная окаяна тълпа да върви пеша до най-отдалечените места на планините, дъбравите и хълмовете. Със заплахи ги карал да се решат [да се спускат] по урвите и ако преследвачът не можел да настигне дивеча, веднага получавал удар по главата и падал мъртъв сред планините. Самият [свети Димитър] на кон поразил смъртоносно окаяника и го отхвърлил далеч от коня му. Тия, които вървели след Радомир, видели наяве великия Мъченик как бързо и устремно нападнал и го убил с копие то си. И Мъченикът веднага станал невидим, а онзи тугакси издъхнал и костите му се разпилели в ада. Целият онзи измъчен народ пък възхвалявал великия Мъченик, благодарейки за избавлението си¹⁹.

Като коментар на горния текст именитият български историк Васил Н. Златарски (1866 – 1935) с право отбелязва: „...лицето, което извършило убийството... в чудото... се явява св. Димитър Солунски, като чрез това се придава на убийството мистичен характер, под който очевидно се прикриват истинските причини на убийството. Тая легенда е била наскоро съставена след покорението на България и е имала за цел да изглади тежките впечатления от времето на завоеванието, а главно от коварното намесване на Василия II във вътрешните работи на българите“ [Златарски, В. Н. 1927, с. 752].

Друг български медиевист, Петър Ангелов, от своя страна заключава по следния начин анализа си на Словото: „Разказът за постъпките на Гаврил Радомир е по същество художествена хипербола, своеобразно обобщение на всичко най-лошо и отблъскващо, което може да се съчетае в характера на един човек. Именно това е най-подходящият фон, на който изпъкват човеколюбието на светеца и непреодолимото му желание да се застъпи за онеправданите... Изграждането на представата за цар Гаврил Радомир в Словото на Йоан Ставракий е типичен пример за художествено пресъздаване на историческа действителност, при което търсените внушения и поуки не е задължително да почиват върху някаква обективност, а образите са далеч от прототипите си. Общото между тях понякога са само името и историческите обстоятелства, при които действат“ [Ангелов, П. 1999, с. 209].

Още през Средновековието българският народ и Българската църква въздали вечна памет на цар Гаврил-Роман Радомир в Синодика на Българската църква и помениците на българските царе. В една от поменалните бележки, поместени в Синодика, се казва: „На неговия [на Борис-Михаил] син Симеон, и на неговия внук свети цар Петър, на Пленимир, Борис, Роман, Самуил, Радомир Гавриил, Владимир, Владислав, старите български царе, които ведно със земното наследиха и небесното царство, вечна памет!²⁰. Така двамината български царе Гаврил-Роман Радомир и Иван-Владислав – жертвата и нейният убиец, заедно намерили място в историческия спомен на българския народ. Техните грехове потънали в забравата на времето, а борбата им за независимостта и свободата на Българското царство останали навеки в паметта на българите.

* * *

От началото на Крумовата династия, установила се на българския престол през 796 г., убийството на цар Гаврил-Роман Радомир бил първият случай в историята на ранносредновековната българска държава, когато нейният владетел бил насилствено свален от престола и убит от свои родственици, и втори случай на държавен преврат след свалянето на Владимир Расате (889 – 893) от престола през 893 г. Посегателството върху българския владетел било симптоматичен знак за настъпилите промени в Българското царство след смъртта на Самуил.

¹⁹ Ἰβηρίτης, Ἰ. 1940, σελ. 360.11 – 361.15. Вж. българския превод у Тъпкова-Займова, В. 2014, с. 127 – 128.

²⁰ Божилов, И., Тогоманова, А., Билярски, И. 2010, с. 149. 20 – 150. 4, 311. Вж. и Иванов, Й. 1915, с. 222 (Боянски поменик), с. 224 (Погановски поменик), с. 225 (Зографски поменик), с. 228 (Дриновски поменик); Станчева, М., Станчев, С. 1963, обр. 3, ред 8 – 9, с. 27.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Извори:

Яхья Антиохийский, Василий Болгаробойца... – Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхьи Антиохийского. Издал, перевел и объяснил Барон В. Р. Розен. Санкт Петербург, 1883. [Imperator Vasiliy Bolgaroboytsa. Izvlecheniya iz letopisi Yaḥyā Antiokhiyskago. Izdal, perevel i obayasnīl Baron V. R. Rozen. Sankt Peterburg, 1883.]

Повествование вардапета А. Ластивертци... – Повествование вардапета Аристакеса Ластивертци. Перевод с древнеармянского, вступительная статья, комментарий и приложения К. Н. Юзбашян. Москва, 1968. [Povestvovaniye vardapeta Aristakesa Lastiverttsi Perevod s drevnearmyanskogo, vstupil' naya stat'ya, kommentariy i prilozheniya K. N. Yuzbashyan. Moskva, 1968.]

Gesta regnum Sclavorum... – Gesta regnum Sclavorum. Т. 1. Критичко издање и превод. Издање приредила и текст превела Др. Кунчер. Београд, 2009. [Gesta regnum Sclavorum. Т. 1. Kritičko izdanje i prevod. Izdanje priredila i tekst prevela Dr. Kunčer. Beograd, 2009.]

Lupus Protospatharius... – Lupus Protospatharius. – In: MGH SS V. Hannoverae, 1844.

Scylitzes, Synopsis historiarum... – Ioannes Scylitzes. Synopsis historiarum. Recensuit Ioannes Thurn (CFHB Vol. V). Berolini et Novi Eboraci, 1973.

Yaḥyā al-Anṭākī, Cronache dell'Egitto Fāṭimide... – Yaḥyā al-Anṭākī. Cronache dell'Egitto Fāṭimide e dell'impero bizantino 937 – 1033. Traduzione dall'arabo, introduzione e cura di Bartolomeo Pirone. Milano, 1998.

Zonaras, Epitomae historiarum libri XIII – XVIII... – Ioannes Zonaras. Epitomae historiarum libri XIII – XVIII. Ed. Th. Büttner-Wobst (CSHB). Bonnae, 1897.

Λάμπρος, Σ., Δουβουνιώτις, Κ. Ι. 1921 – Σ. Λάμπρος, Κ. Ι. Δουβουνιώτις. Ἰωάννου Σταυρακίου Λόγος εἰς τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. – Νέος Ἑλληνομῆμων 15/2–3, 1921.

Ἰβηρίτης, Ἰ. 1940 – Ἰ. Ἰβηρίτης, Ἰωάννου Σταυρακίου Λόγος εἰς τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. – Μακεδονικὸ I, 1940.

Публикации:

Ангелов, П. 1999 – П. Ангелов. България и българите в представите на византийците (VII – XIV век). София, 1999. [P. Angelov. Balgariya i balgarite v predstavite na vizantiytsite (VII – XIV vek). Sofia, 1999.]

Божилев, И., Тотоманова, А., Билярски, И. 2010 – Ив. Божилев, А. Тотоманова, Ив. Билярски. Борилев синодик. Издание и превод. София, 2010. [Iv. Bozhilov, A. Totomanova, Iv. Bilyarski. Borilov sinodik. Izdanie i prevod. Sofia, 2010.]

Бърлиева, С. 2015 – Сл. Бърлиева. „...И появи се звезда-комета, и умря цар Самуил...“ Българският мотив в латинските хроники от Салическата епоха. – В: Европейският югоизток през втората половина на X – началото на XI век. История и култура. Международна конференция, София, 6–8 октомври 2014 г. София, 2015. [Sl. Barlieva, „...I rojavī se zvezda-kometa, i umrya tsar Samuil...“ Balgarskiyat motiv v latinskite hroniki ot Salicheskata epoha. – V: Evropeyskiyat yugoiztok prez vtorata polovina na X – nachaloto na XI vek. Istoriya i kultura. Mezhdunarodna konferentsiya, Sofiya, 6–8 oktombri 2014 g. Sofia, 2015.]

Гюзелев, В. 2015 – В. Гюзелев. Бележки върху историята на България по времето на комитопулите, царете Роман-Симеон и Самуил и техните наследници (971 – 1018 г.). – В: Хиляда години от битката при Беласица и от смъртта на цар Самуил (1014 – 2014). София, 2015. [V. Gyuzelev. Belezhki varhu istoriyata na Balgariya po vremeto na komitopolite, tsarete Roman-Simeon i Samuil i tehните naslednitsi (971 – 1018 g.). – V: Hilyada godini ot bitkata pri Belasitsa i ot smartta na tsar Samuil (1014 – 2014). Sofia, 2015.]

Златарски, В. Н. 1927 – В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. I. Ч. 2. София, 1927. [V. N. Zlatarski. Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. Т. I. Ch. 2. Sofia, 1927.]

Иванов, Й. 1915 – Й. Иванов. Поменици на български царе и царици. – ИИД, Т. 4, 1915. [Y. Ivanov. Pomenitsi na balgarski tsare i tsaritsi – IID, Т. IV, 1915.]

Илинкина, В. 1993 – В. Илинкина. Нов извор за възцаряването на цар Роман-Симеон (Гаврил-Радомир). – В: Приноси към българската археология II. София, 1993. [V. Ilinkina. Nov izvor za vaztsaryavaneto na tsar Roman-Simeon (Gavril-Radomir). – V: Prinosi kam balgarskata arheologiya II. Sofia, 1993.]

Кръстев, К. 2015 – Кр. Кръстев. Египетски извори за гибелта на Самуиловите приемници. – В: Хиляда години от битката при Беласица и от смъртта на цар Самуил (1014 – 2014). София, 2015. [Kr. Krastev. Egipetski izvori za gibelta na Samuilovite priemnitsi. – V: Hilyada godini ot bitkata pri Belasitsa i ot smartta na tsar Samuil (1014 – 2014). Sofia, 2015.]

Милтенова, А. 1989 – А. Милтенова. Новооткрит „близнак“ на Беляковския апокрифен сборник. – PBg 13/3, 1989. [A. Miltenova. Novootkrit “bliznak” na Belyakovskiya apokrifēn sbornik. – PBg 13/3, 1989.]

Николов, А. 1997 – А. Николов. Наблюдения върху цикъла старобългарски историко-апокалиптични творби от X – XI в. – PБг 21/1, 1997. [Nikolov, A. Nablyudeniya varhu tsikala starobalgarski istoriko-apokaliptichni tvorbi ot X – XI v. – PБг 21/1, 1997.]

Николов, Г. Н. 2005 – Г. Н. Николов. Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България (края на VII–началото на XI в.). София, 2005. [G. N. Nikolov. Tsentralizam i regionalizam v rannosrednovkovna Bulgariya (kraya na VII–nacheloto na XI v.). Sofia, 2005.]

Николов, Г. Н. 2015 – Г. Н. Николов. Българският цар Гаврил-Роман Радомир (1014–1015). – МПр 38/3 (2015). [G. N. Nikolov. Balgarskiyat tsar Gavril-Roman Radomir (1014–1015). – MPr 38/3 (2015).]

Павлов, П. 1999 – Пл. Павлов. Превратът на Иван Владислав. – Минало 6/3, 1999. [Pl. Pavlov. Prevratat na Ivan Vladislav. – Minalo 6/3, 1999.]

Павлов, П. 2014 – Пл. Павлов. Векът на цар Самуил. София, 2014. [Pl. Pavlov. Vekat na tsar Samuil. Sofia, 2014.]

Станчева, М., Станчев, С. 1963 – М. Станчева, Ст. Станчев. Боянският поменик. София, 1963. [M. Stancheva, St. Stanchev. Boyanskiyat pomenik. Sofia, 1963.]

Тъпкова-Заимова, В. 2014 – В. Тъпкова-Заимова. „Българи родом“. Комитопулите, цар Самуил и неговите потомци според историческите извори и историографската традиция. Второ допълнено и преработено издание. София, 2014. [V. Tapkova-Zaimova. „Balgari rodom“. Komitopulite, tsar Samuil i negovite potomtsi spored istoricheskite izvori i istoriografskata traditsiya. Vtoro dopalнено i preraboteno izdanie. Sofia, 2014.]

Тъпкова-Заимова, В., Бойчева, П. 1998 – В. Тъпкова-Заимова, П. Бойчева. Слово за чудесата на св. Димитър от Йоан Ставракий от сборника на Владислав Граматик (1479). – В: Патриарх Евтимий Търновски и неговото време. Материали от национална научна сесия „600 години от заточението на св. Евтимий, патриарх Търновски“. Велико Търново, 1998. [V. Tapkova-Zaimova, P. Boycheva. Slovo za chudesata na sv. Dimitar ot Yoan Stavrakii ot sbornika na Vladislav Gramatik (1479). – V: Patriarh Evtimiy Tarnovski i negovoto vreme. Materiali ot natsionalna nauchna sesiya „600 godini ot zatochenieto na sv. Evtimiy, patriarh Tarnovski“. Veliko Tarnovo, 1998.]

Тъпкова-Заимова, В., Милтенова, А. 1996 – В. Тъпкова-Заимова, А. Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. София, 1996. [V. Tapkova-Zaimova, A. Miltenova. Istoriko-apokaliptichnata knizhnina vav Vizantiya i v srednovkovna Bulgariya. Sofia, 1996.]

Churchill, W. J. 1979 – W. J. Churchill. The Annales Baresens and the Annales Lupi Protospastarii. Critical Edition and Commentary. University of Toronto, 1979.

Dujčev, I. 1977–1979 – Iv. Dujčev. “Miracula S. Demetrii Thessalonicensis” di Giovanni Stauracio in traduzione slava medioevale. – Rivista di Studi Bizantini e Neellenici, N. S. 14 – 16, 1977 – 1979.

Dujčev, I. 1982 – Iv. Dujčev. A quelle époque vécut l’hagiographe Jean Staurakios? – Analecta Bollandiana 100, 1982.

Jacobs, A. 1970 – À. Jacobs. ΖΩΝΑΡΑΣ – ЗОНАРА. Die byzantinische Geschichte bei Joannes Zonaras in slavischer Übersetzung. München (Slavische Propyläen, Bd. 98), 1970.

Paroli, E. 2001 – E. Paroli. “Il regalissimo leone”. Una nota all’edizione dei Miracula Sancti Demetrii Thessalonicensis nella redazione di Giovanni Stauracio. – Rivista di Studi Bizantini e Neellenici, N.S. 38, 2001.

Съкращения:

ВИИНЈ – Византијски извори за историју народа Југославије. Београд [Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije. Beograd]

ГИБИ – Гръцки извори за българската история. София [Gracki izvori za balgarskata istoriya. Sofia]

ИИД – Известия на историческото дружество. София [Izvestiya na istoriceskoto družhestvo. Sofia]

МПр – Македонски преглед. София [Makedonski pregled. Sofia]

CFHB – Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Varia

CSHB – Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonnae

MGH SS – Monumenta Germaniae historica. Scriptorum. Hannover

PБг – Palaeobulgarica. Sofia